

Kohane või sure: intellektuaalomandi dilemma XXI sajandil

Intellektuaalse omandi kui juriidilise mõiste algne mõte oli igati kiiduväärt – autorile eriõiguste andmise kaudu motiveerida teda mitte oma loodut salajas hoidma, vaid seda kindlatel tingimustel ülejäänud ühiskonnas levitama, ühtlasi motiveerides teda ka looma uusi asju. Kuid juba vanadel aegadel tõi see kaasa küsimärke - näiteks Wynants ja Cornelis tsiteerivad oma 2005. aasta artiklis üht maailma läbi aegade suurimat loomeinimest, Leonardo da Vincit: “Ära õpeta kellelegi oma teadmisi – ja sa oled ainsana väljapaistev”. Kas see on ikka õige tee?

Portugallane José Luís Malaquias on kirjutanud huvitava essee teemal “Uus majandussüsteem infoajastuks” (vt <http://www.malaquias.net/en/joseluis/articles/copyright.pdf>). Üsna mõtlemapaneva metafoorina viitab ta üsna tuntud komöödiafilmile “Jumalad on vist hullud”, mille segaste sündmuste ahela vallandab kokakoolapudeli kukkumine ülelendavast lennukist kohalike pärismaalaste sekka. Kui seni olid bušmanid jaganud kõiki oma kasinaid ressursse üksteisega, siis nüüd leiti üks ihaldusväärne objekt (nägi ilus välja, sellega sai teri purustada ja vett tuua), mida aga ei olnud võimalik paljundada. Nii sai seda kasutada vaid üks korraga – tulemuseks oli palju paksu verd ning esialgselt “jumalate kingist” sai hoopistükkis suur nuhtlus.

Mingis mõttes on digitaalse maailma ja internetiajastu esilekerkimine toonud kaasa aga sootuks vastupidise olukorra. Malaquias väidabki, et inimkonna pidev võitlus kasinate ressursside eest läbi ajaloo on ressursside piiratud aksiooni nii sügavalt meie ajudesse istutanud, et ka olukorras, kus reaalsus hakkab muutuma, on see endiselt määravas meie mõtteviisi. Üks ja sama ressurss aga võib olla ühes kontekstis haruldus, teisel aga täiesti endastmõistetavalt külluslik (näiteks vesi – endiste aegade kõrbebeduiini jaoks võis juba veega pesemise fakt tunduda pühaduseteotusena). Eriti markantselt on aga selline paradigma erinevus näha uutlaadi ressursi – informatsiooni – muutumisel üha määravamaks teguriks ühiskonna arengus. Informatsioon erineb pea kõigest varasematest ressurssidest seeläbi, et tema edasiandmisel ei toimu mitte liigutamine, vaid paljundamine ning ta ei saa kunagi lähtekohast otsa. Seetõttu ei ole talle ka rakendatavad erinevad juriidilised meetmed, mida varem pruugiti edukalt füüsiliste ressursside leviku reguleerimiseks. Bill Gates tõmbab oma bestselleris “Tee tulevikku” nutika paralleeli, tsiteerides üht väljamõeldud kõnelust tulevikust: “Küll see Šveits on ikka vägev maa, neil on nii palju informatsiooni!” (mitte enam raha, mida sealsetes kuulsates pankades alati palju on olnud). Kuid kohe peale seda räägib hr. Gates ka hüpoteetilisest infohinnaindeksist – ja just siin tundubki ta eksivat, kuna ei arvesta informatsiooni kui ressursi eripärasid.

Võib ju küsida, et kas informatsioon kui selline on alles hilise aja sünnitus? Kindlasti mitte, kuid alles Interneti ja digimeedia tulekuga sai info salvestamine ja levitamine nii võrd lihtsaks ja odavaks, et esiplaanile kerkis mitte enam meediumi (mõtlemise kasvõi keskaja raamatutele, mis olid käsitsi kirjutatutena hindamatud ja seetõttu kettidega riulite külge aheldatud), vaid info enda väärtus.

Milles on veel probleem – ajafaktor on digitaalmeedia ja jurisdiktsiooni puhul täiesti erineva kaaluga. Hea seadus on see, mida ei pea pidevalt muutma (kujutagem ette kaost ärisfääris, kui igal nädalal oleks kasutusel erinev käibemaksusäär või igal aastal erinevad maksud). Jurisdiktsioon võib otsustada ka inimeste elu üle ning seepärast ei saa seal lubada “beetaversioone”. Tänapäeva digitaalmaailm aga toimib risti vastupidiselt – üha enam võib loojaks olla iga inimene, valdkond areneb äärmiselt kiiresti. Nii üritabki vana ja auväärne isand Paragrahv ähkides ja puhkides Interneti-nimelise puberteetikust marakratiga sammu pidada – ja jääb sellega üha enam jänni.

Hoopis tõsisem probleemivaldkond on aga eetilised küsimused, mis tänaste intellektuaalomandi sätetega kaasnevad. Eespoolsiteeritud Leonardo da Vinci varjas suurt osa oma loomingust peene peegelkirja taha, kuid küsigem: kas tänapäevane ülrange intellektuaalomandi käsitlus ei muuda paljude tänaste leidurite loomingut oma kaasaegsetele sama kasutuks kui seda Leonardo infovarjamine? Hea küll, näiteks Leonardo poolt esimesena visandatud helikopter tehti varjamisest

hoolimata sajandeid hiljem ikkagi valmis. Kuid küsigem edasi:

- Kui palju on piisavalt? Ehk kui pikaajalised ja suured privileegid on autori jaoks piisavaks motivaatoriks? Inimlik ahnus on pahatihti lõputu – hea näide on “elukutseline epigrammilooja” Ashleigh Brilliant (<http://www.ashleighbrilliant.com>)
- Kas intellektuaalomandi kaitse peab võimaldama ka kuritegelikku tegevusetust – näiteks leiutab rikas korporatsioon AIDSi vaktsiini, kuid levitab seda vaid raske raha eest ja piiratud tingimused, maksimeerides kasumi, kuid jättes arengumaade inimesed surema. Või on tegu natuke teise aspektiga – ärisaladusele apelleerides varjatakse ravimi potentsiaalseid kõrvalmõjusid või ohtlikke erijuhte (näiteks allergiad).
- Kas intellektuaalomandi kaitse sildi all võib blokeerida mingi terve valdkonna arengut? Brian Martin on toonud oma raamatus “Information Liberation” kaks head näidet: Belli telefonipatendid lükkasid edukalt 20 aastaks edasi raadio kui sidevahendi kasutuselevõtu, sama juhtus General Electrici elektripirnipatentidega, mis blokeerisid päevavalguslambi leviku.

Teise mõtlemapaneva näite toob Lawrence Lessig oma raamatus “Free Culture” - ameerika leiutaja E.H. Armstrong leiutas ultralühilaineraadio. Tollal kesklinasaatjatega USA turgu valitsenud raadiogigant RCA lootis alguses sellest tulu oma äriks, kuid selgus, et Armstrong on leiutanud sootuks uue asja, mis võib senisele ohtlikuks konkurendiks saada, suruti leidur erinevate juriidiliste nõksudega nurka ning ta sooritas pankrotistununa enesetapu.

Robert Theobald kasutab oma raamatutes terminit ”mõtteraaputus” (*mindquake*) olukorra kohta, kus seni kehtinud teadmine kaotab korruga oma tähenduse. Mõtlemine kasvõi nõukogude kooliga raamatupidajatele ning majandusnimele, kel turumajanduse tulekuga tuli midagi sarnast läbi elada. Ning tundub, et üha enam on tänaseks samas seisus omandiõigus.

Lessig kirjeldab ka tragikoomilist lugu kanafarmeritest vendadest Causbydest, kes olid peale II maailmasõda hädas lähedase lennuväebaasi lennukitega, mis madalalt üle farmi lennates kanu terroriseerisid. Vennad andsid viimaks armee kohtusse – lähtudes toleaeagsest maaomandi käsitlest, mille järgi maaomanikule kuulus ka maatükialune maapõu kuni maakera keskpunktini ning piiramatult õhuruum selle kohal. Asja arutanud kohtunik aga lajatas: ”See on terve mõistuse vastane!” - ning ühe kohtuotsusega oli sisuliselt senine arusaam kummutatud.

Veel üks suur probleem on kokku võetav idamaise tarkusega: ”Need, kes teavad, ei räägi. Need, kes räägivad, ei tea.” Üks suurimaid intellektuaalomandi alaste prohmakate allikas on liiga lai kaitsesfäär. Vastavad ametnikud kas ei suuda või ei taha end detailidega kurssi viia ning lähtuvad printsipiist ”pigem ülearu, kui et puudu jääb”. Eespool toodud telefoni ja elektripirnide näited illustreerivad seda hästi – mõlemal juhul polnud otseselt viga patendi olemasolus, vaid selle ulatuses. Kuid eeldada, et patendiametnikud suudavad kiiresti areneva tehnoloogia ja digimaailma peensustes edaspidi paremini orienteeruda, on ilmselt liigoptimistlik.

Eriti hästi on see probleem näha tarkvara õiguskaitsetes – isegi eeldades, et hindaja on kvalifitseeritud (sageli see nii ei ole – inimene, kes suudab olla võrdsel määral ekspert nii intellektuaalomandi puudutavates õigusküsimustes kui programmeerimistehnoloogia nüanssides, on paraku väga harv nähtus), on tarkvara kui nähtus kaugelt liiga mitmekihiline adekvaatseks hindamiseks, kas vaadeldav lahendus on piisavalt määral uuenduslik või mitte (patendi andmise üks eeldusi). Mis siit välja tuleb, on näha aadressil <http://webshop.ffi.org>. Lessigit tsiteerides: ”Seaduse nõuded on üha jaburamad – umbes nagu šerif, kes üritab lennukit sissetungi eest arreteerida. Ainult et selle jaburuse tagajärjed on palju hullemad.”

Võime mõelda, mis oleks juhtunud, kui *sir* Timothy Berners-Lee oleks oma 1991. aastal leiutatud veebi tänase malli järgi patenteerinud. Tal oleks ehk rohkem raha kui praegu (ehkki veebi loojana on tal positsioon, mis tasub kindlasti ära ka majanduslikult), ehk oleks ka üht-teist litsentside alusel tehtud. Kuid kindlasti poleks meil veebimeediat, -pangandust, ajaveebe ega mitmeid muid asju. Kuni aastani 2011.

Mis siis saab? Kui senine intellektuaalomandi mall enam ei toimi, siis mida asemele võtta?

Ilmselt on informatsiooni muutumisel põhiressursiks tekkinud “mõtteraputuse” üheks oluliseks tulemuseks üleminek kaubamudelilt teenusemudelile. Digitaalajastu autorikaitse ei saa enam lähtuda paljalt meediumi leviku piiramisest – tegelikult ei saa piiramine kui selline üldse enam olla keskseks abinõuks. Selle asemel tuleks tagada mistahes loomingu maksimaalne levik (kanalid selleks on olemas) ning ehitada oma ärimudel üles teenusepõhiselt. Sellega on edukalt hakkama saanud näiteks mitmed vaba tarkvara kompetentsi müüvad ettevõtted.

1984. aastal Richard Stallmani “hullust ideest” alguse saanud vaba tarkvara liikumine on oma paarikümneaastase eluea jooksul suutnud mitte ainult muuta tarkvarasfääri, vaid on pannud aluse ka laiemale “vaba kultuuri” liikumisele, mille erinevateks aspektideks on samalaadsed algatused muusikas, kirjanduses, kunstis ja teaduses. Ka alalhoidlikum alternatiiv Stallmani radikaalsusele – Creative Commons -liikumine, mis üritab rakendada enamikku “vaba kultuuri” liikumiste põhimõtteid senist juriidilist raamistikku otseselt lõhkumata – ootab ilmselt suur tulevik: paljudele on just see lähenemine teretulnud sünteesiks (filosoofiliselt võiks siis vaadelda kinnist kaubamudelit kui teesi ning radikaalset vaba mudelit kui antiteesi).

Ilmselt ei kao päriselt ka senine mudel – see jääb piiratud ulatuses alles erinevate “võtmed kätte”-lahenduste juures, kus kasutajale on tema mugavus ja tarbimislihtsus olulisem kui makstav raha ja õigus saadud edasi arendada. Kuid ka seal on ostetavaks objektiks samavõrd kompetents kui kaup. Ilmselt on tuleviku autorikaitse osas näha erinevate mudelite skaalat – ühes servas on senine kinnine ärimudel, teises radikaalsed vabad lähenemised, vahepeal aga terve vikerkaar erinevatest, konkreetseesse olukorda sobivatest hübriididest.

Tulevik on huvitav.

Viiteid:

Gates, B. (1996) *The Road Ahead*. Updated version. Viking Penguin

Himanen, P. (2002) *Häkkerieetika ja informatsiooniajastu vaim*. Kunst

Lessig, L. (2004). *Free Culture: How Big Media Uses Technology and the Law to Lock Down Culture and Control Creativity*. The Penguin Press. <<http://www.free-culture.cc/freecontent/>>

Martin, B. (1998) *Information Liberation: Challenging the Corruptions of Information Power*. Freedom Press, London. <<http://www.uow.edu.au/arts/sts/bmartin/pubs/98il/>>

Wynants, M., Cornelis, J. (2005) *Preface*. „How Open is the Future? Economic, Social and Cultural Scenarios inspired by Free & Open-Source Software“, edited by M. Wynants and J. Cornelis, CrossTalks, VUB Brussels University Press 2005. <http://crosstalks.vub.ac.be/publications/Howopenisthefuture/howopenfuture_CROSSTALKSBOOK1.pdf>